

Jens Ejsing og Viggo Sørensen:

Om Salling og sallingmål

Det gamle Salling fylder – ved tilfældighedernes spil – knap så meget som de omliggende egne inden for den topografiske, lokalhistoriske og dialektologiske litteratur.

Dette misforhold vil den ene af artiklens forfattere, Jens Ejsing, nu råde bod på. Han er netop ved at lægge sidste hånd på en omfattende skildring af sin barndomsegn, den midtsallingske kommune Oddense-Otting. Bogen bliver rigt illustreret med fotografier fra datiden, og Jens Ejsing fortæller på den dialekt, han voksede op med. For at bogen også skal kunne læses af ikke-sallingboer, gengives teksten tillige på rigsmål.

Når dette store projekt er overstået, er det Jens Ejsings hensigt at gå i gang med en beskrivelse af den sallingske dialekt – i nært samarbejde med Jysk Ordbog.

På de følgende sider (30-33) bringer vi en smagsprøve fra bogen, med forfatterens egen lydskrift af sallingmålet på venstresiderne (som tekst 1) og hans oversættelse til rigsmål på højresiderne overfor (som tekst 2); teksterne svarer til hinanden, afsnit for afsnit.

Lydskriften i tekst 1 er ret enkel: ud over de velkendte bogstaver har den kun særtegn for lydlængde (·, dvs. hævet punktum) og for stød (', dvs. hævet komma). Det er også nok til at give enhver sallingbo en klar fornemmelse af den gamle dialektudtale – og læsere udefra en vis forestilling om den.

Vi vil gerne bruge denne præsentation til at fortælle Ord & Sags læsere lidt om sallingmålets særpræg, men så bliver det hurtigt nødvendigt med en finere lyd gengivelse. Derfor bringer vi (som tekst 3, s. 36-37) endnu en udgave af det citerede afsnit – her med en lydskrift, der har hentet inspiration fra flere hold: dels fra Jysk Ordbog, dels fra Inger Ejkskjærs lydskrift af en sydsallingsk dialekt¹, dels endelig fra Arne Espeegaards notering af de vendsysselske vokaler.²

Arbejdet med tekst 3 har vi foretaget i fællesskab, dog sådan at Jens Ejning bærer hovedansvaret for den fonetiske gengivelse, og Viggo Sørensen for fremstillingen af sallingmålets karakteristika.

Men nyd nu først (i teksterne 1-2) de kærligt tegnede scener fra livet på en Salling-gård i tyverne og trediverne:

Tre af os drenge klar til aftenmalkning, en aften hvor Far skal i byen. Til højre, ved nødsmuren, ses roebøren.

¹ Inger Ejkskjær: Brøndum-Målet (1954).

² Arne Espegaard: Vendsysselsk Ordbog (1972-86).

Føst å fræmmest sku æ dygge passes. De war no nem' nåk åm æ sām' mer, får da gik bo·de æ hæj·st å æ ong·höw·de uw·e i æ mark. De gjåw· æ kygge sām ræg'el åsse, mæn di sku hintes hjem' i æ nös bo·de må· å aw'ten, så di ku blyw mal'ke.

Åm æ a'eo'r blöw æ höw·de bunnan in', å så blöw dær moj' å gjø mæ' å pas æ dygge. Vi begøn· tij·le åm æ må·: Dær sku skra·ves ni'r ve æ höw·de å fæjes åp får æ aj·l, så dæn ku ræn ugge i æ aj·lkuw·l. Dær sku mo·ges bo·de ve æ höw·de, æ grij·s å æ hæj·st. Vi skow·lt æ måw åp i æ stow't å kjåwwe æ ugge o æ mår·ng — mø't uw·e o æ go·splas!

Alle dygge sku ha nöj å i·e, å føst å fræmmest sku æ kygge mal'kes.

Vi sto åp, så vi ku now' å fo mal'ke, innen æ mjal'kkusk kam·. Han hāj· hans bestæmt tik o æ mæjerik, å vi sku åp æ klå'ke ha·l sæjs æller dær·r åmkreng' får' å now'e. Dær war sām ræg'el trej' te' å mal'k: Får·r, æ pij·g (dæm føst manne o'r war æ piegge stæj', så di åsse sku mal'k) å an'ten æ annenkā'l æller jæn' å vi anne drænge, da vi blöw stu·r nåk te'e.

Dær sku mal'kes æn fjåwten-fæm'ten kygge, så de blöw alså fijje æller fæm' te hwæ'r. Vi fæk fat o æn span' å æn mal'kskammel, to wa luw awwe o' å sāt wos hæn' te æ kow'. Så ta·e vi æ jowwe mæ æn klugge, sāt æ span' imæl· æ bi·en å æ hu·r in' te æ kow' si maw·, å så ku vi begøn· å mal'k. De wa·e let, innen æ kow' lå· æ mjalk ni'r, mæn så ku æ åsse gåt go stærk, å ve dæm bæjst å æ kygge ku vi ha æ span' følt ate æn syw-å't minutter. Sām'tijje, næ'r vi war tøjte, væn· vi æ pa't å sæn æ stro·l lij· in' i æ mon'. De war lugn å gåt!

De war war'm å sej mæ æ hu·r hi'el in' te æ kow', å åm æ må· ku·n gåt blyw nöj søw·ni, sær·li da, hwis dæn war kommen si'en i sæng'. A hār fli·r gång· wot ve' å fal i søw'n, næ'r a mal'ke, å de ku åsse skik får æ kå'l æller æ pij·g.

Vi hāj· i fli·r o'r æn pij·g, dær hi Dårte·a. Hun å Mu'er hāj· æ gåt mæ hwæranne, mæn sö'en hāj· Mu'er æ no mæ dæm flest å æ piegge, å dær·rfu·r blöw' di da åsse ve w'os i fli·r o'r.

Det daglige arbejde

TEKST 2

Først og fremmest skulle dyrene passes. Det var nu nemt nok om sommeren, for da gik både hestene og ungkreaturene ude i marken. Det gjorde køerne som regel også, men de skulle hentes hjem i kostalden både morgen og aften, så de kunne blive malket.

Om efteråret blev kreaturerne bundet ind, og så blev der meget at gøre med at passe dyrene. Vi begyndte tidligt om morgenen: Der skulle skrubes ned ved kreaturerne og fejes op for ajlen, så den kunne rende ud i ajlebeholderen. Der skulle muges både ved kreaturerne, grisene og hestene. Vi skovlede møget op i møgbøren og kørte det ud på møddingen – midt ude på gårdspladsen!

Alle dyr skulle have noget at æde, og først og fremmest skulle køerne malkes.

Vi stod op, så vi kunne nå at få malket, inden mælkekusken kom. Han havde sin bestemte tid på mejeriet, og vi skulle op klokken halv seks eller der omkring for at nå det. Der var som regel tre til at malke: Far, pigen (de første mange år var pigerne fæstet, så de også skulle malke) og enten andenkarlen eller en af os drenge, da vi blev store nok til det.

Der skulle malkes en fjorten-femten køer, så det blev altså fire eller fem til hver. Vi fik fat på en spand og en malkeskammel, tog kasketten omvendt på og satte os hen til koen. Så tørrede vi yveret med en klud, satte spanden mellem benene og hovedet ind til koens mave, og så kunne vi begynde at malke. Det varede lidt, inden koen lagde mælken ned, men så kunne det også godt gå stærkt, og ved de bedste af køerne kunne vi have spanden fyldt efter en syv-otte minutter. Somme tider, når vi var tørstige, vendte vi patten og sendte strålen lige ind i munden. Det var lunt og godt!

Det var varmt at sidde med hovedet helt ind til koen, og om morgenen kunne man godt blive noget søvnig, især da, hvis man var kommet sent i seng. Jeg har flere gange været ved at falde i søvn, når jeg malkede, og det kunne også ske for karlen eller pigen.

Vi havde i flere år en pige, der hed Dorthea. Hun og Mor havde det godt med hinanden, men sådan havde Mor det nu med de fleste af pigerne, og derfor blev de da også hos os i flere år.

(Tekst 1, fortsat)

Hæn' sist o æ aw'ten fæk hun sām'tijje besø'g å wa na·bo hans kå'l, Maw·nus. Han kraw·lt in' ar æ vin·du te hin, å di hāj·moj' å sna'k åm, så de ku gāt blyw hæn' åm æ mǎ·, innen han gik hans væj ijæn. Sö'en æn mǎ· hāj Dārte·a swæ'r ve' å hāl sæ vow·n, næ'r hun mal'ke, å så ku æ gāt skik, te hinne hinne slap æ kopa'te å fil ni'r i æ mjalk, åsse u·en at hun vow·nt ve'e. Så ga Få'r æn brö'l å sæ: "Do såwwe, Dārte·a!", å hun to fat o' å mal'k ijæn, mæn de sam· ku gāt skik jæn' gång' te dæn sam· mǎ·, å så ka a hǎw·, te Få'r han råw't: "No såwwe do sgi ijæn, Dārte·a!"

Ba'a'e sku æ höw·de ha nöj å i·e, å de, dær to længst tik ate æ mal'ken, war å gi æ höw·de ru'r. Vi hāj· tǎw' lø·v æller kår·e, å de stø'e Få'r æller jæn' å æ kǎ·l bor dæn jæn· ru·rlø'v in' te æ höw·de, sku Ni·els å mæ fōl· dæn annen. Vi hāj· wol åmkreng får· höw·de fǎru·en æ ka·l, å hwæ'r par i æn bo's sku ha tǎw' lø·vfulle. A ten'ke, te dæn', dær sku bæ·r æ ru'r, sku go' åmkreng får· gång· — tǎw' gång· åm æ då'! De mo gu'r nåk ha wot ho'r ve æ rø'g, si'el åm de jo't war nöj, dæn ten't så moj' o' dæn' gång'.

Sö'en gjǎw· vi æ i manne o'r, å Ni·els å mæ war mæj te'e, fræ vi war æn sæjs·syw' o'r gammel. Åm di gjǎw· æ o sam· mǎ· po dæm anne go·r i Woj'ns å Å'ting, ve'r a't, mæn dær war da hæl·diviks jæn' å æ kǎ·l, dær fan ugge å', te de ku gjø'es po æn nemmer mǎ·. Åm han hāj sit æ æn annen stæj, æller han si'el fan po'e, de ska a't ku sæj·, mæn vi fæk æn ru·rbo·r, sām vi brow't i stæj får æ lø·v. Dæn' hāj· æn ve'p· anår·ning, så vi ku ve'p æ hyw'l fræ æ græw·ning åp i æ bo's, å så hāj· æn tǎw' ha·ger fǎran, så æ ru'r ku veppes åp øwwe æ kant å æ krø·v. Dær ku væ·r dǎw'l så manne ru'r i æ bo·r sām i æn lø'v, å de war sæfōl'li moj' nemmer å ky·r mæ æ ru'r in å bæ·r dæm.

Innen mæjje fæk æ höw·de æn gjewt hal'm æller hyk. æn stu'r bår·ng te hwæ'r par i æn bo's å æn bette vil· te hwæ'r å æ ka·l.

(Tekst 2, fortsat)

Hen sidst på aftenen fik hun somme tider besøg af vor nabos karl, Magnus. Han kravlede ind ad vinduet til hende, og de havde meget at snakke om, så det kunne godt blive hen på morgenen, inden han gik sin vej igen. Sådan en morgen havde Dorteas svært ved at holde sig vågen, når hun malke, og så kunne det godt ske, at hendes hænder slap kopatterne og faldt ned i mælken, også uden at hun vågnede ved det. Så gav Far et brøl af sig: "Du sover, Dorteas!", og hun tog fat på at malke igen, men det samme kunne godt ske en gang til den samme morgen, og så kan jeg huske, at Far råbte: "Nu sover du sgi igen, Dorteas!"

Bagefter skulle kreaturerne have noget at æde, og det, der tog længst tid efter malkningen, var at give kreaturerne roer. Vi havde to løbe eller kurve, og mens Far eller en af karlene bar den ene roekurv ind til kreaturerne, skulle Niels og jeg fylde den anden. Vi havde vel omkring fyrre kreaturer foruden kalvene, og hvert par i en bås skulle have to kurvfulde. Jeg tænker, at den, der skulle bære roerne, skulle gå omkring fyrre gange – to gange om dagen! Det må godt nok have været hårdt ved ryggen, selv om det jo ikke var noget, man tænkte så meget på dengang.

Sådan gjorde vi det i mange år, og Niels og jeg var med til det, fra vi var en seks-syv år gamle. Om de gjorde det på samme måde på de andre gårde i Oddense og Otting, ved jeg ikke, men der var da heldigvis en af karlene, der fandt ud af, at det kunne gøres på en nemmere måde. Om han havde set det et andet sted, eller han selv fandt på det, det skal jeg ikke kunne sige, men vi fik en roebør, som vi brugte i stedet for kurvene. Den havde en vippeanordning, så vi kunne vippe hjulet fra grebningen op i båsen, og så havde den to hager foran, så roerne kunne vippes op over kanten af krybben. Der kunne være dobbelt så mange roer i børen som i en kurv, og det var selvfølgelig meget nemmere at køre med roerne end at bære dem.

Inden middag fik kreaturerne en gift halm eller hø, en stor armfuld til hvert par i en bås og en lille visk til hver af kalvene.

NOGLE SÆRPRÆG VED SALLINGMÅLET (på grundlag af tekst 3, s. 36-37)

1. Ordforråd

I de beskrevne arbejdsprocesser trækkes der nødvendigvis på en række ældre dialektord, ukendte i rigsmålet. Betraget hver for sig peger de ikke specielt mod Salling, idet de også bruges længere mod (nord)vest, (syd)øst el. lign., men tilsammen indkredser de dialektprøvens hjemsted – næsten bedre end man skulle forvente. Se kortet på modstående side, hvor nedennævnte dialektords udbredelsesområder er omrammet med forskellige linjetyper eller vist ved skravering.

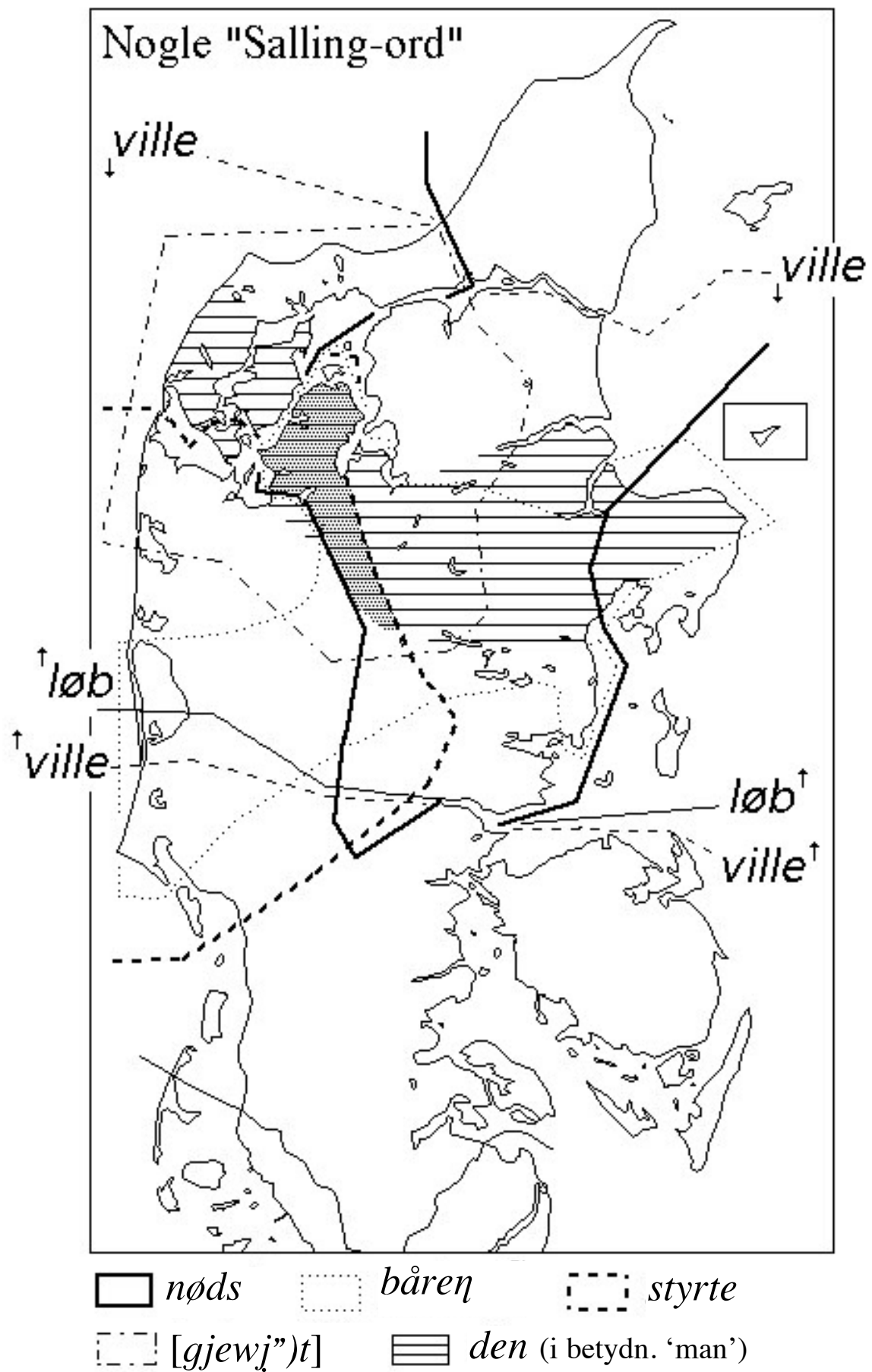
Kostalden kaldes æ ¹nøs (4; = nøds; egl. “nød-hus”, dvs. ‘hus til nøddene, kvæget’)³, og med dette ord er sallingmålet orienteret østpå (mod hele Østjylland ÷ Djursland) – hvorimod stalden i det egentlige Vestjylland hedder “kjørres” (og på Mors: “kohus”).

En mindre sikker forbindelse østpå finder man i ordet *bårη* (64; = favnfuld, så meget man kan bære i armene; egl. “børing”, en sideform til ‘byrde’). Dette ord udtales ganske vist også med ɔ-lyd mod sydøst (og forresten også i Sydvestjylland), overfor ø/ö-lyd i vest og nordvest (ja selv i Himmerland); men for Sallings vedkommende ser vi snarest resultatet af en ret sen lydovergang ø > å (foran *ɹ*), der også har virket i ordene *mårη* (9; = mødding) og *får* (46; = fyrre).

Som betegnelse for en flettet kurv (af halm el. vidjer) bruges *løv* (45; = løb) overalt nord for en linje Ringkøbing-Vejle; syd for anvendes mest ordet “kurv”. Almindeligt midtjysk er ordet *vil* (64; = ville, dvs. lille vredet bundt, så meget man kan have mellem hænderne; afledt af ordet *vinde* = sno); i Vendsyssel hedder det “vindel”, i Syd- og Sønderjylland “vrille” (afledt af *vinde* hhv. *vride*).

Så er der straks mere vestlig tilknytning i ordet *stow”t* (9; = møgbør; egl. “styrte”, dvs. et redskab som kan styrtes el. væltes over ende, nemlig når trillebøren skal tømmes for sit indhold). Dette ord bruges kun i Vestjylland fra Salling og Thyholm i nord til Esbjerg-

³ Her og i det følgende henviser numre først i parentes til linjetælleren i tekst 3.

- 1 'føst ɔ 'fræməst sku æ 'dyɡə 'pasəs. 'de wai 'no 'nem' ɪnɔk ɔm æ
 'sɔm'ə, fɑ̃ 'da 'gik 'bo'də æ 'hæj'st ɔ æ 'oŋ' hɔw'də 'uw'ə i æ 'maɪk.
- 3 'de 'gjoʊ æ 'kyɡə sɔm 'ræq'ət 'ɔsə, mæn 'di sku 'hintəs 'hjem' i æ
 'nɔs 'bo'də 'mɔ ɔ 'aw'tən, sɔ di ku blyw 'mat'kə.
- 5 ɔm æ 'a'ə'ə'ə blɔw æ 'hɔw'də bonən 'in', ɔ 'sɔ blɔw də 'moj' ɔ 'gjo
 'mæ' ɔ 'pas æ 'dyɡə. vi be'gɔn' 'tij'lə ɔm æ 'mɔ: də sku 'skra'vəs
- 7 'ni'ə ve æ 'hɔw'də ɔ 'fæjəs 'ɔp fār æ 'aj'l, sɔ dæn ku ræn 'uɡə i æ
 'aj'l'kuw't. də sku 'mo'qəs 'bo'də ve æ 'hɔw'də, æ 'grij's ɔ æ 'hæj'st.
- 9 vi 'skow'tt æ 'mɔw 'ɔp i æ 'stow't ɔ 'kjɔwə ə 'uɡə o æ 'mār'ŋ 'mø't
 'uw'ə o æ 'go's'plas!
- 11 'alə 'dyɡə sku 'ha 'nɔj ɔ 'i'ə, ɔ 'føst ɔ 'fræməst sku æ 'kyɡə 'mat'kəs.
- vi sto 'ɔp, sɔ vi ku 'now' ɔ fo 'mat'kə, 'inən æ 'mjat'k'kusk 'kam.
- 13 'han 'hāj' hans be'stæmt 'tik o æ mæjə'rik, ɔ vi sku 'ɔp æ 'klɔ'ə
 'ha't 'sæjs ələ 'dæ ɔm'kreŋ' 'fār' ɔ 'now' ə. də 'wai sɔm 'ræq'əl
- 15 'tej' 'te' ɔ 'mat'k: 'fɔ'ə, æ 'pij'q jɔdæm 'føst 'manə 'o'ə wai æ 'piqə
 'stæj', sɔ di 'ɔsə sku 'mat'ki ɔ 'an'tən æ 'an'kɔ't ələ 'jæn' ɔ vi 'anə
- 17 'drænə, 'da vi blɔw 'stu'ə 'nɔk 'te' ə.
- də sku 'mat'kəs æn 'fjoʊtən-'fæm'tən 'kyɡə, sɔ 'de blɔw 'alsɔ 'fijə
- 19 ələ 'fæm' te 'hwæ'ə. vi 'fæk 'fat o æn 'span' ɔ æn 'mat'k'skaməl, 'to
 wa 'luw 'awə 'o' ɔ 'sɔt wos 'hæn' te æ 'kow'. 'sɔ 'ta'ə vi æ 'jowə
- 21 mæ æn 'kluɡə, 'sɔt æ 'span' i'mæɪl' æ 'bi'ən ɔ æ 'hu'ə 'in' te æ 'kow'
 si 'maw', ɔ 'sɔ ku vi be'gɔn' ɔ 'mat'k. de 'wa'ə 'let, 'inən æ 'kow'
- 23 'lɔ' æ 'mjatk 'ni'ə, mæn 'sɔ ku ə 'ɔsə 'gāt go 'stæk, ɔ ve dæm 'bæjst
 ɔ æ 'kyɡə ku vi ha æ 'span' 'følt 'atə æn 'syw-'ɔ't mi'nutə. 'sɔm' 'tijə,
- 25 'næ'ə vi wai 'tøstə, 'væn' vi æ 'pa't ɔ sæn æ 'stro'l 'lij' 'in' i æ
 'mon'. 'de wai 'luɡn ɔ 'gāt.
- 27 de wai 'wai'm ɔ 'sej mæ æ 'hu'ə 'hi'əl 'in' te æ 'kow', ɔ ɔm æ 'mɔ
 ku ən 'gāt blyw 'nɔj 'sɔw'ni, 'sæɪ'li da, 'hwi's dæn wai komən 'si'ən
- 29 i 'sæn'. 'a hɔ 'fli'ə 'gɔŋ' wot 've' ɔ fal i 'sɔw'n, 'næ'ə a 'mat'kə, ɔ
 'de ku 'ɔsə 'ski' fɑ̃ æ 'kɔ't ələ æ 'pij'q.

- 31 vi 'hāj· i 'fli·ə 'o'ə æn 'pij·q, də hi dā·l'te·ə. 'hun ɔ 'mu'ə 'hāj· ə 'gāt
mæ hwæ·l'anə, mæn 'sɒ'ən 'hāj· 'mu'ə ə 'no mæ dæm 'flest ɔ æ 'piqə,
33 ɔ 'dæ·fu'ə 'blɒw' di da ɔsə 've-w'os i 'fli·ə 'o'ə.

- 'hæn' 'sist o æ 'aw"tən fæk hun 'sɒm"tijə be'sɒ'q ɔ wa 'nə·bo hans
35 'kɔ't, 'maw·nus. 'han 'kaw'tt 'in' a·l æ 'vin·du 'te hin, ɔ 'di hāj 'moj'
ɔ 'sna"k 'ɔm', sɔ de ku 'gāt blyw 'hæn' ɔm æ 'mɔ', 'inən han 'gik
37 hans 'væj i'jæn. 'sɒ'ən æn 'mɔ' hāj dā·l'te·ə 'swæ'ə 've' ɔ hāl sæ
'vow·n, 'næ'ə hun 'mat"ka, ɔ 'sɔ ku æ gāt 'ski^k, te hinə 'hinə 'slap æ
39 'ko'pa"tə ɔ fil 'ni'ə i æ 'mjatk, 'ɔsə 'u'ən at hun 'vow·nt 've' ə. 'sɔ
ga 'fɔ'ə æn 'bɒ't ɔ sæ: do 'sɔwə, dā·l'te·ə, ɔ hun to 'fat 'o' ɔ 'mat"ka
41 i'jæn, 'mæn de 'sam· ku 'gāt 'ski^k 'jæn' 'gɔŋ' 'te dæn 'sam· 'mɔ', ɔ
'sɔ ka a 'hɔw', te 'fɔ'ə han 'rɔw"t: 'no 'sɔwə do ski i'jæn, dā·l'te·ə.

- 43 'ba'·a"ə sku æ 'hɒw·də 'ha 'nɒj ɔ 'i'ə, ɔ 'de, də to 'læŋst 'ti^k atə æ
'mat"kan, 'wa·l ɔ gi æ 'hɒw·də 'ru'ə: vi 'hāj· 'tɔw' 'lɒv ælə 'kā·ə, ɔ
45 'de 'stɒ'ə 'fɔ'ə ælə 'jæn' ɔ æ 'kɔ't boə dæn 'jæn· 'ru·ə'lɒv 'in' te æ
'hɒw·də, sku 'ni'əts ɔ 'mæ 'fɒl· dæn 'anən. vi 'hāj· wɒt ɔm'kren' 'fā·
47 'hɒw·də fā·'u'ən æ 'ka't, ɔ 'hwæ'ə 'pa·l i æn 'bo's sku 'ha 'tɔw' 'lɒv-
'fulə, a 'ten"ka, te 'dæn', də sku 'bæ'ə æ 'ru'ə, sku 'go' ɔm'kren'
49 'fā· 'gɔŋ· - tɔw' 'gɔŋ· ɔm æ 'dɔ'! 'de mo 'gu'ə 'nɔk ha wɒt 'ho'ə ve
æ 'rɒ"ka, 'si'ət ɔm 'de 'jo"t wa·l 'nɒj, dæn 'ten"t sɔ 'moj' 'o' 'dæn'-
51 'gɔŋ'.

- 'sɒ'ən 'gɔw· vi ə i 'manə 'o'ə, ɔ 'ni'əts ɔ 'mæ wa·l 'mæj 'te' ə, fræ
53 vi 'wa·l æn 'sæjs-'syw' 'o'ə 'gamət. ɔm di 'gɔw· ə o 'sam· 'mɔ' po
dæm 'anə 'go'ə i 'woj'ns ɔ 'ɔ"əŋ, 've'ə 'a"t, mæn də 'wa·l da 'hæl·di-
55 'vi^ks 'jæn' ɔ æ 'kɔ't, də fan 'u'ə 'ɔ', te de ku 'gɔ'ə's po æn 'nemə
'mɔ'. ɔm han hāj 'sit ə æn 'anən 'stæj, ælə han 'si'ət fan 'po' ə, 'de
57 ska 'a"t ku 'sæj, mæn vi 'fæk æn 'ru·ə'bo'ə, sɒm vi 'brow"t i 'stæj
fā·l æ 'lɒv. 'dæn' 'hāj· æn 've"pan·ā·nen, sɔ vi ku 've"p æ 'hyw't fæ
59 æ 'græw·nen 'ɔp i æ 'bo's, ɔ sɔ 'hāj· æn 'tɔw' 'ha·qə 'fā·l'an, sɔ æ
'ru'ə ku 'vɛpəs 'ɔp øwə æ 'kant ɔ æ 'krɒv. də ku 'væ· 'dɔw't sɔ
61 manə 'ru'ə i æ 'bo'ə sɒm i æn 'lɒv, ɔ de wa·l sæ'fɒt'li 'moj' 'nemə ɔ
'ky'ə mæ æ 'ru'ə in ɔ 'bæ'ə dæm.

- 63 'inən 'mæjə 'fæk æ 'hɒw·də æn gjewt 'ha't'm ælə 'hy^k: æn 'stu'ə
'bā·ŋ te 'hwæ'ə 'pa·l i æn 'bo's ɔ æn 'betə 'vil· te 'hwæ'ə ɔ æ 'ka't.

egnen i syd; i Østjylland foretrækkes navnet “sluffe” el. “sluppe”. Bemærk i øvrigt, at sallingmålet i ordet “styrte” har en lydovergang $o < \emptyset$ parallel med ovennævnte $\text{å} < \emptyset$ (folk i det øvrige Vestjylland siger *støw*”t og lign.)

Også udtalen *gjewt* hører Vestjylland til (63; = portion; afledt af “give”, med betydningen ‘så meget man giver på en gang’). Den anførte udtale bruges i egnene rundt om Limfjorden (i nord og øst altid uden stød); ordet kendes videre om, men udtales så med andre vokaler og mister i reglen sit *-t*.

Tilbage står tre dialektord, der ikke hører hjemme i bestemte arbejdssammenhænge. Det to er fællesjyske, nemlig *stø’ə* (45; i betydningen ‘tid’, og her i forbindelsen “det stød” = medens, samtidig med), og *hans* (13; svarende til rigsmålets *sin*).

Det tredje er anderledes geografisk begrænset. I betydningen ‘man’ er tryksvagt *dæn* (28, 50) kun almindeligt i et bælte fra Mellem- og Sydthy, over Mors og Salling, videre sydøst- og østpå til Skanderborg, Århus, Randers og Hobro; andre steder bruges *jæn* = én (og kun i Vendsyssel *mæ* = man).

Bare disse få dialektord fra tekst 3 tillader os at stedfæste teksten til det småprikkede område på kortet: Salling eller egnen lige sydøstfor.

2. Vestjysk stød

Som rigsmålet og de fleste andre danske dialekter har sallingmålet stød i gamle enstavelsesord, hvis de har lang vokal, og i reglen også hvis de har kort vokal + efterfølgende stemt konsonant. Dette fællesdanske stød er i tekst 3 markeret som ’ på vokal, ’ på konsonant, diftong etc., se fx (idet vi henviser til linjetallene): *brö’t* (40), *sæη’* (29), *ni’ə* (7). Det udebliver som oftest på jysk, når den stemte konsonant efterfølges af en ustemt konsonant: *kant* (60; = kant), *følt* (24; = fyldt) – mens rigsmålet har stød i sådanne ord.

Til gengæld har sallingmålet (og de vestjyske dialekter overhovedet) udviklet et særligt stød i gamle tostavelsesord. Sådanne ord har i rigsmålet stadig to stavelser, med tryksvagt *ə* i den sidste: *mave*, *følge*, *skammel*. Men i jysk er dette *ə* jo bortfaldet, når det

stod sidst i ordet: *maw*· (22), og kun i modsat fald bevaret: *skaməl* (19). Til gengæld er der blevet afsat længde på en foranstående stemt konsonant, hvis ikke ordet i forvejen havde lang vokal: *sam*· (41; = samme). Uanset om de gamle tostavellesord i nutidigt jysk fremtræder med en eller to stavelser, så er der i positionen mellem stemt lyd (dvs. vokal eller stemt konsonant) og efterfølgende *p*, *t*, *k* opstået såkaldt vestjysk stød. Dette er i tekst 3 markeret med " (dvs. hævet dobbeltkomma): *ve"**p* (58; = vippe), *mat"**k* (22; = malke), *aw"**tən* (4; = aften), *teŋ"**kə* (48; = tænker). Også nogle få gamle enstavellesord har vestjysk stød, nemlig foran opr. *-bb*, *-dd* og *-gg*; f.eks. *rø"**k* (50, = ryg).

‘Ikke’ hedder på sallingmål *æ"**t*, men ordet smelter ofte sammen med et foranstående: *jo"**t* (50; = jo ikke), *a"**t* (54; = jeg ikke). Også, hvor kombinationen stemt lyd + *p*, *t*, *k* fremkommer ved sammensætning af ord, kommer der vestjysk stød: *'sɔm"**tijə* (34; = somme tider).

Helt specielt for sallingmålet kan *"t* og *"k* forenkles til *"*: *'a"**ə*₁*o'**ə* (5; efterår), *'ba'*₁*a"**ə* (43; bagefter), *ə"**əŋ* (54; bynavnet Otting); æ *'klɔ"**ə* *'ha't* *'sæjs* (14; = klokken halv seks). Ordet ‘ikke’ kan på den måde reduceres til blot et vestjysk stød: *'de* *'ka"* *'hɔw*· (< *'de ka a* *'æ"*(*t*) *'hɔw*·) = det kan jeg ikke huske.

Det skal for en ordens skyld tilføjes, at såvel længde som fællesdansk og vestjysk stød udebliver, når ordet står tryksvagt: *sæn* (25; = sendte), *boə* (45; = bar), *fjɔwtən* (18; = fjorten), *atə* (24; = efter).

3. Uventede “tostavellestyper” – og omvendt

Bemærk, at det i teksten hedder *'dæ'*₁*fu'**ə* (33; = derfor; med lange vokaler uden stød). Formen svarer til, at ordet på rigsmål skulle hedde *derefore* – med tostavellesord i både første og andet sammensætningsled.

Lige netop ordet “der” har en sådan “tostavellesform” i de fleste jyske dialekter: *di'**ə*, *dæ'*₁ etc. (uden stød). “Tostavellesformer” som *bi'**ən* (21; = ben; flertal), *jowə* (20; = yver) og *mø"**t* (9; = midte; med stød i overensstemmelse med pkt. 2 ovenfor) er deri-

mod vestjyske. Det stødløse *hinə* (38; = hænder) træffes kun i midt-vestjysk (fra Storåen op til Limfjorden), og *-fuə* (33; i ordet “derfor”) bruges omvendt kun nordvestpå: fra Salling op over Mors og Thy. Endelig kendes “tostavelserformen” *kam* (12; = kom) kun fra Salling og imod øst: i det vestlige Himmerland og egnen omkring Skive; i alle andre omliggende dialekter hedder det *kam*’.

De vidt forskellige retninger, i hvilke man skal finde beslægtede “tostavelserformer”, kunne godt tyde på, at Salling ligger i centrum for denne afvigelse i forhold til rm. (og til ældre danske sprogtrin).

Vi har indtil videre kun talt om forholdene i usammensatte ord. Men tendensen til afvigende “tostavelserformer” er meget stærkere i førsteledet af sammensætninger. Det hedder ikke bare *‘ve”pan₁ār·nəŋ* (58; = vippeanordning) og *‘mjał”k₁kusk* (12; = mælkekusk) med samme “tostavelser” forled vi kender fra rm., eller *‘dæ·₁fuə* (33) med et “tostavelser” førsteled, fordi ordet “der” nu engang har “tostavelserkarakter” i dialekten. Nej, det hedder også *‘oŋ·₁həw·də* (2; = unghøveder) på trods af at det usammensatte “ung” har den forventede “enstavelserkarakter”: *oŋ*’.

Det er faktisk en almindelig tendens i jysk, at førsteledet af sammensætninger antager “tostavelserkarakter”, medmindre særlige forhold gør sig gældende (f.eks. i et ord som *‘ko₁pa”tə* (39; = kopatter). Men tendensen er nok kraftigst og sætter sig de hørligste spor i nordvestjysk (inkl. sallingmål). Her rammer den i øvrigt også førstestavelsen af andre komplekse ord, der minder om sammensætninger: *vin·du* (35; = vindue; en længst forglemt sammensætning: “vind-øje”), *maw·nus* (35; = det indlånte navn Magnus).⁴

Kun i ganske få tilfælde vil man se det “omvendte” forhold, at en sallingisk “enstavelserform” (med stød) svarer til en “tostavelserform” (uden stød) på rigsmål: *fə’ə* (15; = fader), *mu’ə* (31; = moder) – og sådan hedder det i øvrigt i hele Nørrejylland); *ru’ə* (44; = roe; men her er egentlig tale om et ægte “enstavelsesord” *rod*, som blot har fået tillægsbetydningen ‘roe’).

⁴ Om dette såkaldte “accentskifte” i førsteledet af sammensætninger mv., se Viggo Sørensens artikel i Ole Togeby (red.): *Papers from the 8th Scandinavian Conference of Linguistics* (1985) bd. I s. 245ff.

4. Særlige konsonantudviklinger

Som de fleste dialekter mellem Limfjorden og Kongeåen har saltingmålet udviklet to *v*-er: *w* foran bagtungevokal (*o*, *ɔ*, *a* etc.) og altid når det følger efter anden konsonant: *wos* (20; = os), *wa'ə* (22; = vare), *hwæɹ'anə* (32; = hverandre), *swæ'ə* (37; = svært) – (men undtagelsesvis *vow'n* (38; = vågen). I alle andre stillinger derimod *v*: *vil'* (64; ville, jf. pkt. 1), *ve'ə* (54; ved), *væn'* (25; = vendte), *-lø'v* (45; = løb, jf. pkt.1).

En mere speciel og iørefaldende udvikling har ramt det *ð*, som høres i rigsmålsordene *ad*, *ved*, *æde*. Medens dialekterne både mod nordøst og nordvest har bevaret *ð*-lyden, har Salling (og det midterste Vestjylland omkring Herning og Ringkøbing) fået *-ɹ* efter kort vokal: *aɹ* (35, = ad). Efter lang vokal (el. diftong) er der sket svækkelse videre til svagtryksvokalen *ə*, og i nogle tilfælde endda fuldstændigt bortfald: *ve'ə* (54; = ved), *i'ə* (43, = æde; her hører *ə* til diftongen *i'ə* udviklet af ældre *e'*). *ð* er på denne måde faldet helt sammen med gammelt *-r*, for sidstnævnte har samme udtaler i samme positioner: *paɹ* (47; = par), *o'ə* (31; = år), *fli'ə* (31; = flere).

Udviklingen *ð* > *ɹ* kan synes besynderlig ud fra en rigsmåls-synsvinkel, for de to lyd dannes overordentligt langt fra hinanden: *ð* fremme i munden mellem fortunge og gane, *ɹ* bag i munden i nærheden af drøbelen. Men her må det huskes, at bagtunge-*ɹ*-et i dansk rigsmål er indlånt i dannede bykredse så sent som i 1700-tallet – fra fransk (via tysk) –, og at i hvert fald de jyske dialekter helt op i forrige århundrede bevarede det fortunge-*ɹ*, man brugte i ældre dansk og stadig har i svensk og norsk. Et sådant fortunge-*ɹ* og *ð* er så nære nabolyd, at den nævnte lydovergang bliver forståelig.

Om dialektens *n*- og *l*-lyd, se pkt. 6 ndf., hvor også deres medindflydelse på vokalsystemet behandles.

5. Diftonger og parasit-*k*-er

I alle jyske dialekter frasæt sønderjysk er de lange *e*-, *ø*-, *o*-lyd diftongerede, dvs. de glider i udtalen fra *i*, *y* og *u* nedefter i munden.

Diftongeringen er her i teksten noteret *i·ə*, *y·ə*, *u·ə*: *hi'əl* (27; = hel), *ky·ə* (62; = køre), *mu'ə* (31; = moder).

Så at sige presset af denne udvikling, er de mere lukkede langvokaler (svarende til rigsmålets *i·*, *y·*, *u·*) også blevet diftongeret mange steder (bl.a. i sallingmålet). Dog på en lidt anden måde end for de førnævnte lyd, nemlig afsluttet med en ret lukket vokal, der næsten bliver til *-j* eller *-w*. Vi har her i teksten skrevet *ij·*, *uw·*: *pij·q* (31; = pige), *uw·ə* (2; = ude); der mangler eksempler på *yj·*.

Så vidt vil de fleste nord- og midtjyder nikke genkendende til udtalen. Men specielt vestjysk er særudviklingen af *ij·*, *yj·* og *uw·* til (noget i retning af) *ik*, *yk*, *uk*.⁵ Her i teksten har vi brugt notationen *i^k*, *y^k*, *u^k* i slutningen af ord, *i^g*, *y^g*, *u^g* inde i ord: *tik* (13; = tid), *dy^gə* (1; = dyr), *klu^gə* (21; = klud). I virkeligheden udtales vokalerne lidt mere åbent (dvs. *e-*, *ø-* hhv. *o-*agtigt), og det er efter Jens Ejsings opfattelse snarere vokalerne end *k/g*-lydene, der giver forskellen på *tyk* (= tyk) og *ty^k* (= Thy), *skik* (= skik) og *ski^k* (= verbet 'ske').

Udviklingen har formentlig været den, at ovennævnte diftongering (til *ij·* mv.) er blevet "overdrevet" i gamle enstavelsesord, så der som parasitlyd udviklede sig først (ustemte) *j-* og *q-*konsonanter, derefter (ved fortsat lukning) lidt forskellige *k/g*-lyd. Det oprindelige stød i forbindelserne *ij·*, *yj·*, *uw·* er normalt "opslugt" af parasitten *k*.

6. Nye kortvokaler

Lydskriften i tekst 3 har to tegn for kort *æ* (nemlig *æ* og *æ*), to for kort *ö* (*ö* og *ø*), to for kort *å* (*ɔ*, *å*), og to for kort *a* (*a*, *a*).

Her er ikke tale om rent positionsbestemte varianter – som når rigsmålet f.eks. anvender det "mørke" *a* foran *p*, *k* (klap, hak), men det lyse *a* foran *t* (klat, hat). For i sallingmålet kan begge *a*-lyd forekomme i samme position – i hvert fald foran *n*, *l*. Det hedder *manə* (15; = mange), men med "lys" *a*-lyd dannet længere fremme i munden: *anə* (16; = andre); og det hedder *mat"k* (15; = malke), men *fal* (29; = falde; tryksvagt). Tilsvarende for *æ*-lydene: *hæn'*

⁵ En lignende udvikling har i Vendsyssel ført til *itj*, *ytj*, *uk*; se Bent Jul Nielsens artikel i *Ord & Sag* 4, s. 25ff.

(20, = hen), men med lidt mere lukket æ-lyd: *dæn* (28; = den, man, jf. pkt. 1). Modsætningerne ɔ : ɔ og ö : ø er der desværre ingen eksempler på i teksten.

Vi bliver kort sagt nødt til at regne med 8 kortvokaler i sallingmålet, hvor rigsmålet og de fleste dialekter kun har 4. Alligevel er der ugler i mosen. For bortset fra *l*- og *n*-forbindelser fungerer parrene æ : æ, ö : ø, ɔ : å og *a* : *a* som rene positionsvarianter. ɔ og *a* er f.eks. eneste mulighed i udlyd: *sɔ* (4; = så), *da* (2; = da); til gengæld hersker æ, å, *a* f.eks. i stillingen foran *j*: *hæjst* (2; = heste), *håj* (13; = havde), *ajl* (7; = ajle) – og i stillingen efter *j* forekommer kun æ, ikke æ: *i'jæn* (37; = igen).

De modsatrettede iagttagelser falder først på plads, når man indser, at sallingmålets udvidede kortvokalsystem er ganske ungt, ja formentlig stadig under udbygning. I Inger Ejsskjærs beskrivelse af Brøndum-dialekten¹, betragtes vokalparrene æ / æ, ö / ø, ɔ / å og *a* / *a* stadig som positionsvarianter af ét sæt vokaler æ, ö, å, *a*; udtalen bestemmes ganske af den efterfølgende eller (sjældnere) den foregående konsonant – og er stort set som i vor tekst 3.

Den afgørende forskel på sallingmålet, som det blev beskrevet af Ejsskjær, og som det nu bliver optegnet af Ejsing, er at dialekten i mellemtiden er holdt op med at skelne mellem to *n*-er og to *l*-er – sådan som det ellers kendes fra vest-, syd- og sønderjyske dialekter: det hed tidligere *hæn'* (= hen, med et *n*, der også blev brugt i ældre dansk), men *dæn'* (= den, med et *η* udtalt lidt i retning af *nj* og udviklet af ældre dansk *nn*, *nd*); det hed *manə* (= mange), men *anə* (= andre). Altså: æ, *a* (og tilsvarende ɔ, ö) forekom foran *n*, mens æ, *a* (og å, ø) forekom foran *η*. Og helt ligesådan forholdt det sig foran henholdsvis *l* (udviklet af ældre dansk *l*, *lg*, *lv*) og *l* (udtalt lidt i retning af *lj* og udviklet af ældre dansk *ll*, *ld*).

Selv om Inger Ejsskjær endnu ofte kunne skelne mellem *n* og *η*, mellem *l* og *l*, måtte hun erkende, at de yngre dialekttalende var ved at opgive disse forskelle. Og det er denne tilstand af lydligt sammenfald (*η* > *n*, *l* > *l*), der viser sig fuldbyrdet i tekst 3. Med disse sammenfald er det pludselig de forskellige vokaluancer foran (æ : æ, ɔ : å, ö : ø, *a* : *a*), der har overtaget jobbet med at

holde ordpar (f.eks. *kal'* = kalv ovf. *kal'* = kald) ude fra hinanden. Antallet af rigtige (dvs. betydningsadskillende) kortvokaler er forøget.

En helt anden ting er så, at yngre dialekttalende stadig i begrænset omfang skelner mellem oprindeligt *l* og nyt *l* (< ældre *l*). Førstnævnte udtales nemlig efter bagtungevokal (+ evt. andre lyd) med lidt hævnning af bagtungen. Dette såkaldt "tykke l" er i tekst 3 markeret *t: mat" k* (15; = malke) , *skow" tt* (9; = skovlede).

Næsten samme udvikling af kortvokalsystemet har Torben Arboe Andersen tidligere påvist for Thy-dialekten⁶, hvorimod der er tale om en anden og langt mere radikal vokalførøgelse i vendssyslemålet⁷ (se fx *Ord & Sag* 4, s. 26 f.)

Om sallingsk vokalovergang fra *ø/ö*- til *o/å*-lyd, se pkt. 1. ovf.

7. Særlige bøjninger

I vort tekstudsnit finder man flertalsformer som *dræŋə* (17) og *lø·v₁fulə* (47 f.), hvilket ville svare til rigsmålsformer som "drenge" og "løbfulder". Når sallingsboerne her "overbenytter" flertalsendelsen -er, er de i god overensstemmelse med deres naboer mod øst (i Himmerland, Skive-Viborg-egnen og videre ned mod Århus).

Ægte vestjysk er det derimod, når teksten mangler almindeligt intetkøn. Det hedder (med fælleskønsbøjning af både kendeord og tillægsord) *æn* *anən* *stæj* (56; = et andet sted), og der tales om *hwæ'ə* *paɪ* (64; = hvert par). I upersonlige forbindelser hedder det også (med tillægsordet i fælleskøn), at *de waɪ* *luən* (26; = det var lunt) eller ... *ho'ə* *ve æ* *rø'q* (49 f.; = hårdt ved ryggen). Selv brugt som biord optræder et tillægsord normalt i fælleskønsform: *gu'ə* *nək* (49; = godt nok). Men netop biordet *godt* er (som i andre vestjyske dialekter) en mulig undtagelse: *sɔ* *ku ə* *ɔsə* *gāt go* *stæ.ɪk* (23; = så kunne det også godt gå stærkt).

⁶ *Danske Folkemål* 29, s. 1ff.

⁷ En detaljeret forklaring på dette vokalsystems udvikling vil fremkomme i Arne Espgaard: *Nogle nordjyske mål – sproghistorie og dialektgeografi* (under udarbejdelse).

Et vestjysk træk er det også, når kendeordet *de* optræder i den bøjede form *dem* i forbindelser som: *mæ dæm 'flest ɔ æ 'piqə* (32; = med de fleste af pigerne), tilsvarende (med underforstået “i -”:) *dæm 'føst 'manə 'o'ə* (15; = de første mange år).

Fællesjysk – måske lige med undtagelse af vendsysselmålet – er derimod tendensen til, at udsagnsordenes endelse *-de*, *-d* (i datid hhv. datids tillægsform) smelter sammen med udsagsordets stamme, så der ikke længere kan ses nogen rigtig endelse: *væn'* (25; = vendte; < ældre *væn-də*), *håj'* (31; = havde; < ældre *haw-ðə*), *stæj'* (16; = stedet, fæstet; < ældre *stæð-ð*).

8. Syntaks

Den måde, man kombinerer ordene i led og sætninger, udviser ikke de store afvigelser mellem rigsmål og dialekter. I vor sammenhæng skal der først og fremmest peges på vestjyskens “omskrevne genitiv”: *wa 'na'bo hans 'kɔ't* (34 f.; = vor nabo hans karl = vor nabos karl), *æ 'kow' si 'maw'* (21 f.; = koen sin mave = koens mave). Men se også den faste forbindelse *æ 'klɔ"ə 'ha't 'sæjs* (13 f.; = klokken halv seks). Ældre jysk dialekt tillader i langt højere grad end rigsmålet at udelade forbinderord i spidsen af en bisætning. Den citerede forbindelse betyder egentlig “da klokken var halv seks”, men *da*-et er udeladt, og udsagnsleddet siden svækket i den grad, at Jens Ejsing har opfattet *ə*-et som (en lidt underlig) slutlyd i ordet “klokke”. Udtrykket er derved blevet omtolket i analogi med rigsmålets “klokken halv seks”.

Vi håber med disse pluk at have givet et så dækkende billede af sallingdialekten, som det nu engang kan gøres på få sider. Vi håber også at have illustreret, hvordan dialekten udviser slægtskab med alle sine nabodialekter: snart nordvestjysk, snart egentligt vestjysk, og ganske ofte nabodialekterne i sydøst. Nu mangler vi blot det forbehold, at meget af det sagte slet ikke gælder Fur (den lille ø nord for Salling). Dialekten der har fx ikke det vestjyske stød, som ellers præger de fleste omgivende dialekter (jf. pkt. 2).

anker I s n

(også anker II:) [aŋgʷ, aŋgʷ] Ø(alm, tilsv PJac.-MF:123e), m acc 2 Æ(Bregn, Drejø); [aŋ'gʷ] nS(LLy), nvS(Rak), vF(Norup), [a·(ŋ)gʷ, a·(ŋ)gʷ] L-Fa(alm), [a·ŋgʷ] vF(Viss, Båge), [ʔajŋgʷ] Æ(Marst), [a·jgʷ] Æ(Tra). Pl: -e (ankre, sjæld ankere), S dog også ds.

-1) båd- og skibsanker Ø(alm); redskabet består af en jernstang (stammen i ankeret, se *ankerlæg*) med en ring foroven (til *ankertov*, -*kætting*) og (to) *flige* (jf *ankerflig*) forneden (udgående fra *ankerkrydset* og bestemt til at gribe fat i havbunden), samt en tværstok (*ankerstok*) foroven på stammen (vinkelret på denne og fligene); jf *dræg*, *krabbe*; *Anker med 2 Stokke* (bomærke) M(Bog ÅrbPræstø.1923:123); især i fiskerspr i forb give, kaste, lette anker, gå , ligge til ankers, ligge for anker: *vi roer straks hen til*

Am(Drag)), -krog, -kæde, -kætting, -ligger, -plads, -sæt, -tov, -tøj (dss *ankergrej*er øS-(Holt)); halv-, krøge-, paraply-, skibe-, sten-, varpanker.

-2) (ankerlignende) jernbeslag til styrkelse af konstruktioner, især sammenføjninger Ø(spor opt), dels om krydsformet jernbeslag som udvendig fra fastholder bjælke i mur (jf *mur-*, *gavl-*, *bjælkeanker*), dels om jernbeslag der sættes fast i bjælke og som ender i en lille plade der indmures (se *muranker*) og om indmuret metalstang med plade til fastgørelse af dør- ell vindueskarm; også om jernstang fæstnet indvendig på gavlfoden i bindingsværk og stukket igennem sidefoden og fastgjort (jf *fodanker*); endv om kraftig jernstang til afstivning af modstående mure; jf *vinkelanker*.

-3) dss *akker*, skorstensbjælke M(Mglb) || hertil *ankertræ*.

Øverst: Ømålsordbogens nuværende redaktion. Fra venstre Inger Bévort, Karen Margrethe Pedersen og Finn Køster. Det udsendte bind af ordbogen indeholder tillige afsnit redigeret af Marie Bjerrum, Christian Lisse, Inge Lise Pedersen og Jørgen Larsen. – Nederst: Udsnit af side i Ømålsordbogen (formindsket).